

zdráv a dobré myšli. Navzdory všemu doufám v brzkou radostnou shledanou!

30. 4. 44

Zase je jeden měsíc za námi — utíká Ti čas také tak strašně rychle jako mně tady? Sám se tomu často divím — a kdy přijde měsíc, v kterém se Ty s Renátou, já s Marií a my spolu opět setkáme? Mám pocit, že každým dnem mohou nastat velké události, které uvedou svět do pohybu a změny všechny naše osobní vztahy; je to pocit tak silný, že bych Ti rád psal mnohem častěji, už proto, že vlastně nevíme, jak dlouho ještě budeme moci, ale hlavně proto, že člověk se o všechno dělí s druhým tak často a tak dlouho, jak je to možné. Jsem vlastně pevně přesvědčen, že se teď, kdy máš v ruce tento dopis, na všech frontách už dějí velká rozhodnutí. V těchto týdnech pak bude zapotřebí veliké vnitřní pevnosti, a já Ti přeji, abys ji měl. Musíme se myšlenkově zcela usebrat, aby nás nic nepřekvapilo. Hledím-li na přicházející období, chce se mi skoro citovat biblické DEI* a pociťuji něco ze „zvědavosti“ andělů, o které je zmínka v 1 Pt 1, 12, totiž jak se Bůh chystá vyřešit věci zdánlivě neřešitelné. Myslím, že je to ještě daleko, že se Bůh hotoví k něčemu, co při vši vnější i vnitřní účasti můžeme přijmout jen s nesmírným údivem a úctou. Nějakým způsobem se ozřejmí těm, kdo jsou vůbec schopni to vidět, že slova žalmu 58, 12b a 9,20 jsou pravdivá; a Jr 45,5 si budeme muset denně opakovat. Pro Tebe je ještě těžší než pro mne prodělávat to v odloučení od Renáty a Vašeho dítky; proto také na Tebe budu zcela obzvláště myslet a dělám to už teď.

Jak by to asi bylo pro nás dobré, kdybychom mohli

* (řec.) musí se stát

tuto dobu prožívat spolu a stát při sobě. Ale přitom je jisté „lépe“, že tomu tak není, že tím musíme projít každý sám. Tíží mě, že Ti nemohu vůbec v ničem pomoci — jenom tím, že na Tebe myslím skutečně každé ráno a každý večer při čtení bible a jinak ještě často během dne. O mne si skutečně nemusíš dělat žádné starosti; vede se mi až nepřiměřeně dobře. Podivil by ses, kdybys mne sem přišel navštívit. Lidé mi tu stále říkají, — což mi, jak vidíš, velice lichotí — že ze mne „vyzařuje takový klid“ a že jsem „vždycky tak veselý“, takže se moje příležitostné opačné zkušenosti s mou vlastní osobou musí zakládat na nějakém klamu (čemuž ovšem naprosto nevěřím!). Nejvýš by tě udivily nebo možná dokonce přidělaly starost moje teologické myšlenky a jejich konsekvence. A v této věci mi tu nyní opravdu velice chybiš. Vždyť ani nevím, s kým jiným bych vůbec o tom mohl hovořit a tím si to ujasňovat.

Co mě neustále zaměstnává, je otázka, čím je dnes pro nás vlastně křesťanství nebo také, kdo je pro nás Kristus. Minula doba, kdy se všechno dalo lidem říci slovy, ať již teologickými nebo zbožnými; a stejně je pryč čas niterného života a svědomí, což právě znamená, že minula éra náboženství vůbec. Jdeme vstříc období po všech stránkách nenáboženskému. Lidé, jací už teď jsou, již prostě nemohou být religiozni. I ti, kdo se upřímně jako „religiozni“ označují, to nijak nepraktikují. Zřejmě tedy myslí slovem „náboženský“ něco docela jiného.

Celé naše 1900 let trvajících hlásání křesťanství a teologie se zakládá na „religiozním a priori“ člověka. „Křesťanství“ bylo vždycky formou (možná, že pravou formou) „náboženství“. Ukáže-li se však jednoho dne, že toto „a priori“ vůbec neexistuje, nýbrž že to byl historicky podmíněný a pomíjivý výrazový modus člověka, a stanou-li se tedy lidé skutečně v jádru nenáboženskými — a já si myslím, že už k tomu víceméně došlo (co je například příčinou toho, že tato válka na rozdíl od všech předchozích

nevyvolává žádnou „náboženskou“ reakci?) —, co to pak bude znamenat pro „křesťanství“? Celé naše dosavadní „křesťanství“ je připraveno o svůj základ a zbývá už jen několik „posledních mohykánů“ nebo pár intelektuálních nepoctivců, u nichž se můžeme „nábožensky“ uchytit. To že by bylo těch několik vyvolených? Zrovna na tuto pochybnou skupinu lidí bychom se tedy měli horlivě nebo rozhořčeně vrhnout a nabízet jim své zboží? Máme několik nešťastníků zaskočit v jejich slabé chvílce a tak říkajíc je nábožensky znásilnit? Jestliže tohle všechno nechceme dělat a jestliže bychom koneckonců musili i západní formu křesťanství považovat toliko za předstupeň úplně nenáboženskosti, jaká situace z toho vyplyne pro nás a pro církev? Jak se může stát Kristus Pánem i nenáboženských lidí? Existují nenáboženští křesťané? Je-li náboženství jenom jakýmsi rouchem křesťanství — a i toto roucho vypadalo v různých dobách velmi různě —, co je potom nenáboženské křesťanství?

Barth, který jediný začal uvažovat tímto směrem, přece jen tyto myšlenky nerozvedl a nedomyslel do konce, nýbrž dospěl k pozitivismu zjevení, který je koneckonců v podstatě restaurací. Pro nenáboženského dělníka nebo pro člověka vůbec se tu nezískalo nic rozhodujícího. Otázky, na které dlužno odpovědět, jsou přece tyto: co znamenají církev, sbor, kázání, liturgie, křesťanský život v nenáboženském světě? Jak máme mluvit o Bohu — bez náboženství, tzn. bez historicky podmíněných předpokladů metafyziky, niterného života etc etc.? Jak máme mluvit (anebo se snad o tom nemůže už ani „mluvit“ tak jako dosud) „světsky“ o Bohu, jak být nenáboženskými křesťany, jak být EK-KLÉSIA, povoláními, a přitom se nepovažovat za nábožensky profanované, nýbrž za lidi zcela patřící k tomuto světu? Kristus pak už není předmětem náboženství, nýbrž něčím zcela jiným, je skutečně Pánem světa. Ale co to znamená? Co znamená v nenáboženském světě kult

a modlitba? Nenabude tu nové důležitosti disciplina arcani,* resp. rozlišování (které už u mne znáš) předposledního a posledního?

Musím dnes skončit, aby dopis mohl jít teď hned. Během dvou dnů Ti o tom napíše více. Doufám, že přibližně rozumíš, co míním, a že Tě to nenudí. Měj se zatím dobře. Není vždy lehké psát bez odezvy; musíš prominout, stává-li se tím z toho trochu monolog!

Přece jen mohu psát ještě trochu déle. — Pavlův problém, zda je PERITOMÉ** podmínkou ospravedlnění, je dnes podle mne otázkou, zda je náboženství podmínkou spásy. Svoboda od obřízky je také svobodou od náboženství. Často se ptám, proč mne jakýsi „křesťanský instinkt“ táhne mnohdy víc k lidem nenáboženským než náboženským, a to ne s úmyslem misionářským, ale řekl bych skoro „bratrsky“. Zatím co se před lidmi náboženskými často ostýchám vyslovit jméno Boží — poněvadž se mi zdá, jako by tu znělo nějak falešně, a i sám si připadám trochu nepoctivý (obzvláště je to zlé, když ostatní začnou mluvit v náboženské terminologii, pak skoro úplně zmlknu a je mi jaksi dusno a nepříjemně) — mohu před lidmi nenáboženskými příležitostně zcela klidně a jakoby samozřejmě říci Bůh. Lidé náboženští mluví o Bohu, když lidské poznání (často jen z myšlenkové lenosti) je u konce, nebo kde už selhávají lidské síly — je to vlastně pokaždé deus ex machina, který se pošle na scénu, buď aby zdánlivě vyřešil neřešitelné problémy, nebo jako síla zasahující při lidském selhání, vždy se tedy využívá lidské slabosti, případně mezních hranic člověka. A to vydrží neodvratně vždy jen tak dlouho, než lidé z vlastní síly posunou hranice o něco dál a Bůh jako deus ex machina se stane zbytečným. Vůči mluvení o lidských hranicích mám vůbec větší po-

* (lat.) povinnost utajení

** (řec.) obřízka

chybnosti (je dnes ještě sama smrt, které se lidé sotva již bojí, a hřích, který sotva již chápou, stále tou pravou hranicí?); pokaždé se mi zdá, jako bychom jimi chtěli úzkostlivě vyšetřit prostor pro Boha. Chtěl bych mluvit o Bohu nikoliv až na hranicích, ale v samém středu, nikoli ve slabých, ale v silných stránkách člověka, a tedy nikoli při smrti a hřích, ale v životě a v tom, co je v člověku dobré. Na hranicích se mi zdá lépe mlčet a neřešitelné nechat nerozřešeno. Víra ve vzkříšení je něčím jiným než „řešením“ problému smrti. „Onen svět“ Boží není totožný s tím, co je mimo dosah našich poznávacích schopností. Noetická transcendence nemá nic společného s transcendentí Boží. Bůh je transcendentní v samém středu našeho života. Kostel nestojí tam, kde končí lidské možnosti, na hranicích, nýbrž uprostřed vesnice. Tak je tomu podle Starého zákona a v tomto smyslu čteme Nový zákon ještě moc málo na pozadí Starého. Jak vypadá toto nenáboženské křesťanství, jakou na sebe bere podobu, o tom nyní mnoho přemýšlím a brzy Ti o tom napíši více. Zde možná právě nám připadne důležitá úloha mezi Východem a Západem.

Nyní musím opravdu končit. Jak by to bylo hezké, kdybych mohl slyšet ke všem těmto úvahám nějaké Tvé slovo. Znamenalo by to pro mne skutečně velmi mnoho, více než si můžeš asi představit. — Přečti si ostatně příležitostně Příslaví 22, 11. 12. Tady je závora proti každému pobožně maskovanému úniku.

Ač doufám, že můj dopis bude poslán za Tebou na dovolenou — kterou bys už měl dostat, abys uviděl svého syna — a tím bude všechno jinak, jak už se to stává v dnešních nejistších dobách; jenže podle našich četných zkušeností je pravděpodobnější, že všechno zůstane při starém, spíš než by se to změnilo —, a tak ti přece jen napíši. (. . .) Daří se mně šice velmi dobře, ale otázka času je nadále zcela otevřená. Ale vše dobré přichází přes noc a na to s nadějí i důvěrou čekám. (. . .)

Ještě několik slov k úvahám o „nenáboženskosti“. Jistě vzpomínáš na Bultmannovu tezi o „odmytologizování“ Nového zákona. Dnes bych si o tom myslel, že nezašel „příliš daleko“, jak soudila většina, nýbrž že šel příliš málo daleko. Nejen „mytologické“ pojmy jako zázrak, nanebevstoupení atd. (které se přece nedají principiálně odloučit od pojmů Bůh, víra atd.!), ale „náboženské“ pojmy vůbec jsou problematické. Není možno od sebe odtrhnout Boha a zázrak (jak míní Bultmann), ale obojí je nutno „nenábožensky“ interpretovat a tak zvěstovat. Bultmannův přístup je právě v samém základu přece jen liberální (tj. zkracuje evangelium), zatímco já chci myslet teologicky. Co to tedy znamená „nábožensky interpretovat“?

Podle mého mínění to znamená mluvit jednak metafyzicky, jednak individualisticky. Obojí nepostihuje ani biblické poselství, ani dnešního člověka. Cožpak se z vědomí nás všech nevytratila takřka úplně individualistická otázka osobní spásy duše? Nemáme skutečně dojem, že jsou důležitější věci než tato otázka (možná ne než sama tato věc, ale přece: než tato otázka)? Uvědomuji si, že to takto řečeno zní dost příšerně. Ale není to vlastně biblické? Vyskytuje se vůbec ve Starém zákoně otázka po spáse duše? Není středem všeho spravedlnost a království

Dnes budeš muset také promluvit u tabule a při tom si vzpomeneš na mne. Rád bych se dověděl, co jsi řekl. Právě proto, že si lidé taková slova o sobě říkají jen zřídka, občas po nich hladovějí. Rozumíš mi? Možná že to tady v odloučení cítí člověk silněji než jinde; dřívě se všechno rozumělo samo sebou. Nyní je tomu ovšem také tak — a přesto! (. . .)

Obraz polyfonie mne stále ještě pronásleduje. Když mě dnes trochu zabolelo, že nejsem s Vámi, musel jsem myslet na to, že i bolest a radost patří k polyfonii celého života a mohou existovat samostatně vedle sebe. (. . .)

Konec poplachu. Jsem rád kvůli Vám. — Na mém psacím stole stojí dvě nádherné kytice šerťku, dostal jsem je od jednoho dojemného člověka. Dal jsem si před sebe fotografie, které jsi mi přinesl, a prohlížím si křtěnce. (. . .) Náramně se mi líbí, a kdybych mu měl předat něco ze svých tělesných předností, přál bych mu hlavně to, aby také nemíval žádné bolesti zubů ani hlavy, přál bych mu své lýtkové svaly a citlivé patro (což je ovšem již dvojsečné věno). To ostatní ať si vezme raději odjinud. (. . .) Ostatně dostal s mým jménem nejlepší díl ze mne. Byl jsem s ním vždy spokojen a jako chlapec jsem byl dokonce na ně pyšný. Ale chci mu být dobrým kmotrem a vždy jednat tak, abych mu pomáhal, pokud to bude v mých silách, to mi můžete věřit. Myslím, že si nemohl vybrat lepšího kmotra! (. . .)

Když při pomýšlení na válku vidíš mnohdy jen smrt, patrně při tom podceňuješ rozmanitost Božích cest. Hodina smrti je člověku určena, a najde si ho všude, ať se obrátí kamkoliv. A my na to musíme být připraveni. Ale „On zná mnoho tisíc způsobů, jak zachránit ze smrti, živí a dává jídlo v čas hladu“. Na to nezapomínejme. — Opět poplach. (. . .)

Píši Ti ještě pro všechny případy dopis pro Niebuhra.*

* pro případ zatčení

~~Také bychom měli pro všechny případy vymyslet místo setkání; myslím, že později budeme moci zůstat ve spojení přes N. a strýce Georga.* (. . .)~~

MYŠLENKY KE KŘESTNÍMU DNI D. W. R. **

Květen 1944

Tebou začíná v naší rodině nové pokolení. Jako nejstarší v pořadí půjdeš v čele nové generace a velkou výhrou Tvého života bude to, že smíš ještě prožít pořádný kus svého života spolu s předcházející třetí a čtvrtou generací. Tvůj pradědeček Ti bude moci vyprávět o lidech narozených v 18. století, které znal z osobního styku, a Ty jednou daleko po roce 2000 budeš svým potomkům živým mostem ústního podání o více než 250 letech — to vše sub conditione Jacobea, tj. „bude-li Bůh chtít a budeme-li my žít“. Tak je nám Tvé narození zvláštním podnětem, abychom se zamyslili nad střídáním dob a pokusili se poznat obrysy budoucího.

*

Ta tři jména, která neseš, naznačují tři domy, s nimiž Tvůj život je a má zůstat nerozlučně spjat. Dům Tvého dědečka z otcovy strany byl vesnickou farou. Jednoduchost a zdraví, soustředěný a mnohostranný duchovní život, radost z nejdrobnějších darů života, přirozené a ne-

* biskup z Chichestru

** Dietrich Wilhelm Rüdiger Bethge

nucené společenství s lidmi a jejich prací, schopnost pomoci si sám v praktických věcech života a skromnost založená na vnitřní spokojenosti, to jsou trvalé pozemské hodnoty, které zdomácněly na vesnické faře a s nimiž se budeš setkávat u svého otce. Budou Ti ve všech životních situacích pevným základem pro soužití s lidmi, pro opravdovou činnost a vnitřní štěstí.

Městská kultura a měšťanská tradice, které byly ztělesněny v domě rodičů Tvé matky a které vytvořily ve svých nositelích hrdé vědomí, že jsou povoláni k velké všeobecné odpovědnosti, k vysokým duchovním výkonům a vůdčí úloze, i hluboko zakořeněný závazek střežit velký dějinný odkaz a duchovní tradici, určí Ti ještě dřív, než tomu sám porozumíš, jistý způsob myšlení a jednání, který již nemůžeš ztratit, aniž by ses nezpronevěřil sám sobě.

Budou Tě volat — díky milému přání Tvých rodičů — jménem jednoho tvého prastrýce, faráře a dobrého přítele Tvého otce, který v této chvíli sdílí osud mnoha jiných dobrých Němců a evangelických křesťanů, a proto může jenom na dálku prožívat svatbu Tvých rodičů, Tvé narození a Tvůj křest, ale který hledí s velikou důvěrou a radostnými nadějemi do Tvé budoucnosti. Snaží se vždy zachovat toho ducha, jež — nakolik mu rozumí — vidí ztělesněného v domě svých rodičů, Tvých prarodičů. Považuje za dobré znamení Tvé budoucnosti, že se Tvoji rodiče poznali v tomto domě, a přeje Ti, abys jednou později přijal uvědoměle a vděčně tu smlu, která pramení z ducha tohoto domu.

Až dorosteš, bude stará vesnická fara stejně jako starý měšťanský dům zasutým světem. Ale starý duch si po období zneuznání a vlastní faktické slabosti, po období stáhnutí se zpět a vnitřního obrození, osvědčení a ozdravní vytvoří nové formy. Hluboké zakořenění v půdě minulosti dělá život těžším, ale také bohatším a silnějším. Jsou základní lidské pravdy, k nimž se život dříve nebo později

vždy znovu vrací. Proto nesmíme spěchat, musíme umět čekat. „Bůh obnovuje to, co pominulo,“ říká se v bibli. (Kaz 3,15).

*

V nadcházejících letech převratů bude největším darem vědomí bezpečného zázemí dobrého rodičovského domu. Bude to pevný val proti všem vnějším a vnitřním nebezpečím. Pominou časy, kdy se děti svévolně odpoutávaly od svých rodičů. Děti se budou stahovat pod ochranu rodičů, v jejich domě budou hledat útočiště, radu, klid a ujasnění. Máš štěstí, že Tvoji rodiče vědí z vlastní zkušenosti, co znamená rodičovský dům v bouřlivých dobách. Uprostřed všeobecného zchudnutí duchovního života naleznáš v domě svých rodičů poklad duchovních hodnot a zdroj duchovních podnětů; hudba, jak ji Tvoji rodiče pojmají a pěstují, bude Ti ve zmatku dopomáhat k průzračnosti a čistotě Tvého charakteru i citů, ve starostech a smutku Ti uchová základní tón radosti; Tvoji rodiče Tě záhy povedou k tomu, aby sis pomáhal vlastníma rukama a v ničem nepodceňoval obratnost rukou; zbožnost Tvého rodičovského domu nebude ani hlasitá, ani mnohmluvná, ale naučí Tě modlit se a ctít i milovat Boha nadevše a činit vůli Ježíše Krista. „Zachovávej, synu můj, přikázání otce svého a neopouštěj naučení matky své. Přivazuj je k srdci svému ustavičně . . . Kamkoli půjdeš, ono Tě provázet bude, když spátí budeš, bude Tvou stráží, a když procitneš, ono bude s Tebou rozmlouvati“ (Př 6,20n.). „Dnes se stalo spasení domu tomuto“ (L 19,9).

*

Přál bych Ti, abys mohl vyrůstat na venkově; ale už to nebude ten venkov, kde vyrostl Tvůj otec. Velko-

měšťácky „saturovanou“ existenci, přičemž jednomu je spasení právě tak vzdálené jako druhému.

A vidíš, to je právě ten postoj, který odmítám. Když Ježíš zachraňoval hříšníky, byli to skuteční hříšníci, ale Ježíš nedělal z každého člověka nejprve hříšníka, aby mu mohl přinést spásu. Neutvrzoval je v jejich hříších, nýbrž je z nich vytrhoval. Je pravda, že setkání s Ježíšem znamenalo převrat veškerého hodnocení. Tak tomu bylo při obrácení Pavlově. Poznání hříchu tu ale předcházelo setkání s Ježíšem. Je pravda, že se Ježíš ujímal existenci, které se ocitly na okraji lidské společnosti, nevěstek, celníků, ale zdaleka ne jen jich, nýbrž se chtěl ujmout lidí vůbec. Ježíš nikdy neproblematizoval zdraví, sílu, štěstí člověka a neviděl v nich plané plody; proč by jinak uzdravoval nemocné, slabým navracel sílu? Ježíš si dělá nárok zachránit celý lidský život ve všech jeho projevech pro království Boží.

Samozřejmě právě teď musím být přerušen! Rád bych ještě jednou rychle formuloval téma, o které mi jde: jak může být svět, který se stal dospělým, osloven Ježíšem Kristem.

Nemohu dnes psát dále, jinak tady zůstane dopis zase ležet celý týden, a to bych nechtěl. Tedy pokračování příště!

Byl tu strýc Pavel, dal mne hned zavolat dolů a zůstal (...) přes pět hodin. Přitom nechal přivést čtyři lahve sektu, což je v análech tohoto domu zřejmě ojedinělé, a choval se tak velkoryse a mile, jak bych se od něho nikdy nenadál. Patrně chtěl dát zcela ostentativně najevo, že za mnou stojí, a co očekává od úzkostlivého a pedantského M. Tato nezávislost, která byla v civilním životě nemyslitelná, mi imponovala. Ostatně došlo také na pěknou historku, kterou vyprávěl: U St. Privata volal hlasitě raněný praporčík: „Jsem raněn, ať žije král.“ Nato se ozval rovněž raněný generál von Löwenfeld: „Klid, praporčíku, zde se

umírá tiše.“ — Jsem zvědav, co z celé této návštěvy vyplyne, tj. v posuzování lidí.

Tak se měj dobře a promiň mi nedokončený dopis. Myslím však, že je Ti milejší než vůbec žádný. Doufám, že na začátku podzimu budeme opět pohromadě.

1. 7. 44

Dnes před sedmi lety jsme byli spolu u Martina *

8. 7. 44

(...) Před nedávnem jsem Ti psal dopis s velmi teoretickou filosofií horka. V posledních dnech je prožívám prakticky na vlastní kůži. Sedím jako v peci, oblečen jen do košile, kterou jsem Ti jednou přivezl ze Švédska, a v trenýrkách (...) a nechci si to připouštět, poněvadž si představuji, jak ohavně musíš trpět horkem Ty a jak frivolní Ti musel připadat můj poslední dopis. Tak se chci pokusit vynutit na potíciím se mozku několik myšlenek a napsat Ti je. Kdo ví, snad bych nemusel psát tak často, a my se shledáme dříve, než tušíme. Nedávno jsem četl pozoruhodnou a krásnou větu u Euripida při scéně shledání po dlouhém odloučení: „Vždyť přece též shledání je bohem.“

Nyní opět několik myšlenek k našemu tématu. K vyložení biblické stránky věci je třeba více myšlenkové jasnosti a soustředění, než jsem dnes schopen. Počkej ještě několik dní, až bude opět chladněji! Nezapomněl jsem také, že Ti dlužím pár slov o nenáboženské interpretaci biblických pojmů. Ale dnes nejprve ještě několik předběžných poznámek:

* den zatčení Martina Niemöllera

Vytlačení Boha ze světa, z veřejné oblasti lidské existence, vedlo k pokusu udržet ho alespoň v oblasti „osobního“, „vnitřního“, „soukromého“ života. A poněvadž každý člověk má ještě kdesi nějakou sféru osobního soukromí, zdálo se, že bude na tomto místě nejsnáze zasažitelný. Ložnicová tajemství — abych to řekl hrubě —, to jest intimní oblasti (od modlitby až po sexualitu) se stávají lovištěm moderních duchovních pastýřů. V tom se podobají (i když jejich úmysl je docela jiný) nejhorším bulvárním žurnalistům — vzpomínáš si na „Wahrheit“ a „Glocke“?*, — kteří vytahovali na světlo intimity prominentních osobností; zde šlo o to vydírat lidi společensky, finančně, politicky — tam nábožensky. Promiň, ale nemohu to říci mírněji.

Sociologicky vzato tu jde o revoluci zdola, o vzpouru méněcennosti. Je to totéž, jako když se davový člověk vyrovná s existencí vysoce postavené osobnosti až tehdy, představí-li si ji „ve vaně“ nebo v jiné choulostivé situaci. Je v tom ubohá satisfakce, víme-li, že každý má svou slabost a nahotu. Při styku se společenskými „outcasts“ — „parii“ mne vždy znovu napadlo, že nedůvěra je rozhodujícím motivem jejich posuzování druhých lidí. Ať udělá člověk požívající vážnosti jakýkoliv, třeba sebenezištnější čin, je pro tyto lidi od počátku podezřelý. Tyto „outcasts“ najdeme ostatně ve všech vrstvách. Dokonce i v květinových zahradách hledají jen hnůj, na němž květiny rostou. Čím méně má člověk lidských vazeb, tím spíše propadá tomuto postoji.

Také mezi duchovními existuje podobná vytrženost z lidských vztahů, které se někdy říká „flandácké“ slídění za hříchy lidí, snažící se je nachytat. Je to tak, jako bychom poznali nějaký krásný dům teprve tehdy, až bychom našli pavučinu v posledním sklepeč, jako bychom mohli dobrý

* berlínské časopisy z doby Výmarské republiky

divadelní kus správně ocenit teprve poté, co uvidíme, jak se chovají herci za kulisami. Tomu odpovídá skutečnost, že se autoři románů v posledních padesáti letech domnívají, že správně vylíčili své postavy teprve tehdy, když je ukázali v manželské posteli, a že se filmaři neobejdou bez svlékacích scén. Cokoli je oblečené, zahašené, čisté a cudné, považuje se od počátku za prolhané, přestrojené a nečisté, čímž se dokazuje jen vlastní nečistota. Nedůvěra a podezřavost jako základní postoj k lidem, to je vzpoura méněcenných.

Teologicky vzato je tu dvojitý omyl: za prvé je to přesvědčení, že člověka lze oslovit teprve jako hříšníka, když se vyslídí jeho slabosti, případně něco sprostého; za druhé je to názor, že podstata člověka spočívá v jeho nejvnitřnější, nejintimnější sféře, a ta se pak nazývá „niternost“; a zrovna v těchto lidských intimitách by měl mít Bůh svou doménu!

Za prvé je třeba říci, že člověk je sice hříšník, ale proto ještě zdaleka není sprosták. Řeknu-li to banálně, jsou snad Goethe nebo Napoleon hříšníky proto, že nebyli vždy věrnými manželi? Nejde totiž o hříchy slabosti, ale o silné hříchy. A vůbec není třeba po nich slídit. Bible to nikdy nedělá. (Silné hříchy: u génia pýcha; u sedláků porušení řádu — je desatero snad selská etika? —; u občana strach ze svobodné odpovědnosti. Je to správné?)

Za druhé: Bible nezná naše rozlišování na vnější a vnitřní. Proč také? Jde jí vždy o ANTHRÓPOS TELEIOS, o celého člověka, dokonce i tam, kde jsou příkázání převedena do pojmů oslovujících „nitro“ člověka, jako je tomu v kázání na hoře. Názor, že dobré „smýšlení“ by mohlo nahradit celé dobro, je úplně nebiblický. Takzvaná „niternost“ byla objevena teprve v renesanci (zřejmě u Petrarky). „Srdce“ v biblickém smyslu není nitro, ale celý člověk, tak jak je před Bohem. Poněvadž člověk žije stejně intenzívně z „vnějšku“ „dovnitř“ jako z „nitra“ „ven“, je zcela

scestná myšlenka, že ho lze pochopit teprve na pozadí jeho intimního duševního života.

Mým cílem tedy je, aby nebyl Bůh vpašován do nějakého posledního úkrytu, nýbrž aby byla prostě uznána dospělost světa a člověka, aby člověk ve své světskosti nebyl chápán jako „červivý“, nýbrž konfrontován s Bohem v tom, v čem je nejsilnější, abychom se vzdali všech farářských triků a neviděli v psychoterapii a existenciální filosofii připravovatele cesty Boží. Vtíravost všech, kdo těchto triků používají, je Slovu božímú málo aristokratická, než aby se s nimi spolčilo. Nespolečuje se se vzpourou nedůvěry, se vzpourou zdola. Ale panuje.

A teď by bylo třeba promluvit konkrétně o světské interpretaci biblických pojmů. Ale je *příliš* horko! Chceš-li z vlastního podnětu odeslat výňatky z mých dopisů Albrechtovi, můžeš to samozřejmě učinit. Já sám bych to ještě nedělal, protože se odvažuji mluvit nanečisto jen k Tobě a slibuji si od toho určité objasnění. Jak ale chceš.

Budeme teď muset brzy mnoho myslet na naši společnou cestu v létě 1940, na má poslední kázání!*

9. 7. Budu končit. Myslím, že se brzy shledáme!

16. 7. 1944

Včera jsem slyšel od rodičů, že jsi opět změnil místo. Doufám, že se brzy dozvím, jak ses ubytoval. Historická atmosféra** je v každém případě půvabná. Ještě před deseti lety bychom sotva mohli pochopit, že symboly biskupské berly a prstenu, na které si dělali nárok jak císař, tak papež, může vést ke světovému politickému

* Mínil se východní Prusko, kde byl tehdy Hitlerův hlavní stan, narážky na chystaný atentát 20. 7. 1944.

** blízkost Canossy

střetnutí. Byla to skutečně adiafora? Že nebyla, musili jsme se poučit teprve z vlastní zkušenosti. Ať už byla pouf Jindřicha IV. upřímná nebo diplomatická, před duchovním znakem evropských národů stojí obraz Jindřichův z ledna 1077 nezapomenutelně a nesmazatelně. Je působivější než wormský konkordát 1122, který celou věc v tomtéž smyslu formálně uzavřel. Ve škole jsme se učili spatřovat ve všech těchto velkých střetnutích neštěstí Evropy. Ve skutečnosti je v nich počátek duchovní svobody, která učinila Evropu velikou.

O sobě nemám mnoho zpráv. Nedávno jsem slyšel v rozhlase, již po několikáté, scény z oper Karla Orffa (Carmina burana aj.), které se mi pro svou svěžest, čistotu a radost velice zalíbily. Zpracoval také Monteverdiho pro orchestr. Všiml sis toho již někdy? Dále jsem slyšel concerto grosso od Händela a byl jsem znovu překvapen, jak v pomalé větě (podobné largu) dokáže potěšit tak široce a bezprostředně, jak bychom se toho my už neodvážili. Myslím, že Händel si více než Boha všimá posluchačů a účinku své hudby. Proto asi působí leckdy trochu jako fasáda. Händel chce něco svou hudbou dosáhnout, Bach nikoliv. Je to tak?

Čtu s velkým zájmem „Zápisky z mrtvého domu“ a dělá na mne hluboký dojem soucit prostý jakékoliv moralinky, který projevují lidé žijící na svobodě vůči vězňům. Je snad tato amoralita, která má religiózní kořeny, bytostným rysem tohoto lidu a může přispět i k pochopení současných událostí? Jinak také píše a veršuje, pokud mi síly stačí. Už jsem Ti zřejmě líčil, že se teď často večer věnuji pracím,* jak jsme to dělávali dříve. To je pro mne přirozeně velmi důležité a příjemné. Ale tím je také vyčerpáno vše, co Ti mohu o svém životě referovat. (..) Velmi mě potěšila zpráva, že prý je K. opět dobré mysli!

* poslech zahraničního vysílání

Byl delší dobu tak deprimován.* Myslím, že všechno, co ho tísní, se dostane brzy zase do pořádku; velmi bych to přál jemu i celé rodině. (. . .)

Kdyby se Ti v dohledné době naskytla otázka, co kázat, pak já bych si nejprve vzal texty jako Ž 62,2; 119,94a; 42,6; Jr 31,3; Iz 41,10; 43,1; Mt 28,20b a omezil bych se na několik podstatných a prostých myšlenek. Člověk musí nějakou dobu žít ve sboru, aby porozuměl, jak „Kristus v něm nabývá podoby“ (Ga 4,19), a zvláště pak to platí pro takový sbor, jaký bys měl Ty. (. . .)

A teď zase několik myšlenek k našemu tématu. Teprve postupně se propracovávám k nenáboženské interpretaci biblických pojmů. Vidím to jako úkol, který ale zatím nedokážu řešit.

K historické stránce věci: je to jeden velký proces, který vede k autonomii světa. V technologii nejprve Herbert z Cherbргу, který tvrdí, že rozum je pro náboženské poznání dostačující. V morálce: Montaigne, Bodin, kteří na místo přikázání kladou životní pravidla. V politice: Machiavelli, který odlučuje politiku od obecné morálky a zakládá učení o státu. Po stránce obsahové od něho velmi odlišné, ale se stejným zaměřením na autonomii lidské společnosti vystupuje později Hugo Grotius, který přirozené právo koncipuje jako právo mezinárodní, jež platí „etsi deus non daretur“ — „i kdyby nebylo Boha“. A nakonec filosofický závěr: na jedné straně Descartův deismus: svět je mechanismus, který se pohybuje bez božích zásahů; na druhé straně Spinozův panteismus: Bůh je příroda. Kant je v podstatě deista, Fichte a Hegel panteisté. Všude je myšlenkovým cílem autonomie člověka a světa.

(V přírodních vědách to začíná zřejmě Mikulášem Kusánským a Giordanem Brunem a jejich — „heretic-

* miní postup hnutí odporu

kým“ — učením o nekonečnosti světa. Antický kosmos je konečný právě tak jako středověký stvořený svět. Nekonečný svět — ať už si ho představujeme jakkoliv — spočívá sám v sobě „etsi deus non daretur“. Moderní fyzika arci o nekonečnosti světa opět pochybuje, aniž se však vrací k někdejší představě o jeho konečnosti).

Bůh jako morální, politická, přírodovědecká pracovní hypotéza je odstraněn, překonán; ale stejně je překonán i jako pracovní hypotéza filosofická a náboženská (Feuerbach!). Patří k intelektuální poctivosti nechat tuto pracovní hypotézu padnout, resp. ji vypustit, jak je to jen možné. Pobožný přírodovědec, lékař atd. je hermafrodit.

Kde má teď Bůh ještě své místo? ptají se úzkostlivé duše, a poněvadž na to neznají odpověď, zatracují celý proces, který je přivedl do takové tísnivé situace. Už jsem Ti psal o různých nouzových východech z tohoto zužujícího se prostoru. Bylo by k nim možno přidat ještě salto mortale zpět do středověku. Principem středověku je však heteronomie ve formě klerikalismu. Návrat k němu může být učiněn jen jako zoufalý krok, vykoupený obětí intelektuální poctivosti. Je to snění podle melodie: „Ó, kéž bych znal tu cestu zpět, tu dalekou cestu v kraje dětství.“ Tato cesta neexistuje — rozhodně ne tak, že se libovolně zřekneme vnitřní poctivosti, nýbrž jen ve smyslu Mt 18,3: tj. skrze pokání, tedy *poslední* poctivost.

A nebyli bychom opravdoví, kdybychom neuznali, že musíme žít ve světě — „etsi deus non daretur“. Poznáváme to právě — před Bohem! Bůh sám nás nutí k tomuto poznání. Tak nás naše dospělost vede k pravdivému poznání našeho postavení vůči Bohu. Bůh nám dává vědět, že musíme žít, jako bychom se bez něho mohli obejít. Bůh, který je s námi, je Bůh, který nás opouští (Mk 15,34)! Bůh, který nás nechává žít ve světě bez pracovní hypotézy Boha, je Bůh, před nímž trvale stojíme. Před Bohem a s ním žijeme bez Boha. Bůh se nechává vytlačit ze světa na kříž,

Bůh je ve světě bezmocný a slabý, a právě jen tak je s námi a pomáhá nám. Podle Mt 8,17 je zcela zjevné, že Kristus nepomáhá silou své všemohoucnosti, ale silou své slabosti, svého utrpení!

Zde je rozhodující rozdíl ode všech náboženství. Religiozita odkazuje člověka v jeho nouzi k boží moci ve světě, Bůh je deus ex machina. Bible ukazuje člověku bezmoc a utrpení Boha; jen trpící Bůh může pomoci. Potud se může říci, že zmíněný vývoj světa k dospělosti, která umožnila zbavit se falešných představ o Bohu, otevřel oči pro Boha bible, pro Boha, který si zjednává moc a místo ve světě svou bezmocí. Zde se asi bude muset nasadit „svět-ská interpretace“.

KDO JSEM

Kdo jsem? zde říkají leckdy,
že vycházím ven ze své cely
vesele, klidně a pevně
jak zámecký pán ze své brány.

Kdo jsem? zde říkají leckdy,
že se svými dozorci mluvím
volně a vlídně a jasně,
jak kdybych já tu byl pánem.

Kdo jsem? zde říkají leckdy,
že nesu dny neblahé zkoušky
vyrovnan, s úsměvem, hrdě
jak ten, kdo je vítězit zvyklý.

Jsem opravdu to, co o mně tu říkají jiní?
Či jsem jenom to, co sám o sobě vím?
Neklidný, toužící, chorý jako pták v kleci,
po dechu lapám, jako by hrdlo mi tiskli,
lačníci po barvách, květinách, po hlasech ptačích,
žízňící po dobrých slovech a blízkosti lidské,
rozechvěn hněvem z těch svévolí, urážek tupých,
štván a zmítán čekáním na velké věci,
bezmocně teskním po drahých v nesmírné dálce,
znaven a prázdný k modlitbě, k myšlení, k práci,
zemden a hotov už navždy se rozloučit se vším?

Kdo jsem tedy? Ten nebo ten?
Či jsem snad dneska ten a zítra jsem onen?
Jsem obojí naráz? Pokrytec před tvář lidí,
a před sebou slaboch, stonavý k opovržení?
Či co ve mně zbylo, se podobá zbitému vojsku,
jež ve zmatku prchá, ač vítězství mělo na dosah ruky?

Kdo jsem? Ty otázky samot si ze mne tropí jen smích.
Ať jsem kdo jsem, však Ty mě znáš, ó Bože, jsem Tvůj.

18. 7. 44

Neztratily se některé dopisy při náletech na Mnichov? Dostal jsi ten dopis s oběma básněmi? Byl právě tehdy večer na cestě a obsahoval ještě nějaké předběžné poznámky k teologickému tématu. V básni o „křesťanech a pohanech“ se vyskytuje myšlenka, s níž se tu opět setkáš. „Křesťané stojí při Bohu v jeho utrpení“, to odlišuje křesťany od pohanů. „Nemůžete jedinou hodinu se mnou bdít?“ táže se Ježíš v Getsemanech. To je pravý opak všeho, co očekává náboženský člověk od Boha. Člověk je vyzýván, aby spolu s Bohem trpěl bezbožností světa.

Musí tedy skutečně žít v bezbožném světě a nesmí se pokoušet jeho bezbožnost nějak nábožensky zakrýt nebo zkrášlit; musí žít „světsky“, a právě tím se podílet na utrpení Božím; *smí* žít „světsky“, to znamená, že je zbaven falešných náboženských pout a zábran. Být křesťanem neznamená být určitým způsobem religiózní, na základě určité metodiky ze sebe něco udělat (hříšníka, kajícího nebo svatého), ale znamená to být člověkem; Kristus z nás nedělá určitý lidský typ, ale prostě člověka. Nikoli náboženský akt utváří křesťana, nýbrž účast na Božím utrpení ve světském životě.

V tom spočívá METANOIA, nikoliv myslet nejprve na vlastní strasti, problémy, hříchy, úzkosti, ale dát se strhnout na cestu Ježíše Krista, do mesiášského dění, čímž se naplňuje Iz 53! Odtud „věřte v evangelium“, případně u Jana odkaz na „beránek Božího, který nese hříchy světa“ (J 1,29). (Mimochodem: A. Jeremias nedávno prohlásil, že „beránek“ se dá z aramejštiny přeložit také jako „služebník“. Velmi pěkné s ohledem na Iz 53!).

Toto vtažení do účasti na mesiášském utrpení Boha v Ježíši Kristu se děje v Novém zákoně rozličnými způsoby: povoláním učedníků k následování, stolování s hříšníky, „obrácením“ v užším smyslu slova (Zacheus), skutkem velké hříšnice (aniž došlo k vyznání hříchů — L 7), uzdravováním nemocných (viz nahoře Mt 8,17), přijímáním dětí. Pastýři, stejně jako mudrci od východu, stanuli před jeslemi, nikoliv jako „obrácení hříšníci“, ale prostě proto, že byli k jeslím přivedeni (hvězdou) takoví, jací byli. Setník z Kafarna, ačkoliv se nijak nevyznanal z hříchů, stává se příkladem víry (srovnej Jairo). Bohatého mládence si Ježíš „zamiluje“. Komorník (Sk 8), Kornelius (Sk 10) — to nejsou existence na okraji propasti. Natanael je „Izraelita, v němž není lsti“ (J 1,47); konečně Josef z Arimatie, ženy u hrobu. Jediné, co je jim všem společné, je účast na utrpení Boha v Kristu. To je jejich „víra“.

Není tu nic z náboženské metodiky, „náboženský akt“

znamená vždy něco částečného, „víra“ je celistvý, životní akt. Ježíš nevybízí k novému náboženství, nýbrž k životu. Jak ale vypadá tento život, je-li účastí na bezmocnosti Boha ve světě? O tom Ti, jak doufám, napíše příště.

Dnes jen ještě toto: Chceme-li mluvit o Bohu „nenábožensky“, musíme mluvit tak, aby bezbožnost světa nebyla nějak zakrývána, nýbrž spíše odhalována, a tím se sám svět ocitl v překvapivě novém světle. Dospělý svět je bezbožnější a snad právě tím Bohu bližší než svět nedospělý.

Promiň, že je to všechno ještě hrozně těžkopádně a špatně vyjádřeno, sám to jasně cítím. (. . .) Vstáváme zde skoro každou noc v půl druhé. To je špatná doba a poněkud to škodí duševní práci.

KŘESŤANÉ I POHANÉ

1)

Lidé jdou k Bohu vždycky, když bída je drtí, o pomoc volají, o štěstí prosí a chléb, o záchranu z nemoci, viny a smrti. Křesťané, pohané, všichni v tom, všichni jsou stejní.

2)

Lidé jdou k Bohu, když hodina nouze ho drtí, je chudý, je potupen, přístřeší nemá a chléb, je obklíčen hříchem, je sklíčen slabostí smrti. Křesťané při Bohu stojí v jeho utrpení.

3)

Ke všem lidem jde Bůh, když bída je drtí, tělům i duším dosyta dává svůj chléb, za křesťany, pohany umírá křížovou smrtí, a obojím dává odpuštění.